

REAKTIOT JA ENERGIA

Kurssin sisältö ja tavoitteet K2020

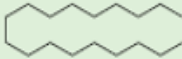
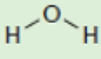
- Luennot ja materiaali ped.net:ssa ja Classroomissa
  - ▣ Laitoin eilen wilma -viestiä (Kaikki OK?)
- Keskustelua työalustoista
- Kurssin keskeiset asiat + osallistuminen + arviointi
- Kokeen tekeminen askarruttaa

Mitä kemia on?

Kemia on rakennetta, ominaisuuksia, kemiallisia reaktioita, ainemääriä ja aineiden pitoisuuksia

Kemia on elektronien liikkumista tai/ja siirtymistä

Esimerkki Sytytetään kynttilä. Mitä tapahtuu?

	Lähtöaineet		Tuotteet	
	oktadekaani $C_{18}H_{38}$ 	happi O_2 $O=O$	hiilidioksidi CO_2 $O=C=O$	vesi H_2O
olomuoto 0 °C ; 101,3 kPa	kiinteä	kaasu	kaasu	neste
sulamispiste, °C	28	-219	–	0
kiehumispiste, °C	316	-183	-79*	100
tiheys, g/dm ³	776,8	1,31	1,799	1000

* sublimoituu eli muuttuu suoraan kiinteästä kaasuksi

Määritelmiä sekä käsitteitä

Kemialliseen reaktioon liittyviä käsitteitä ja määritelmiä:

Reaktiomekanismi tarkoittaa mallia, joka selittää atomi- ja elektronitasolla, miten reaktio tapahtuu (erityisesti orgaanisen kemian reaktiot). Reaktiomekanismin kuvaamiseen käytetään *mahdollisimman tarkkoja rakennekaavoja sekä erilaisia nuolia*, jotka kuvaavat elektronien liikettä.

→ Fysikaalinen kemia, laskennallinen kemia, synteettinen kemia

Kemiallista reaktiota kuvataan **tasapainotetulla reaktioyhtälöllä**, josta nähdään lähtöaineiden ja reaktiotuotteiden kemiallisten kaavojen lisäksi myös näiden aineiden olomuodot ja reaktioyhtälön (ns. stoikiometriset) kertoimet. Stoikiometria tulee kreikasta: *stoikhein* = alkuaine ja *metrein* = mittaaminen.

Kinetiikka on reaktionopeuksia tutkiva ja niitä matemaattisesti mallintava kemian osa-alue. Tästä lisää kemian 5.-kurssilla.

Kemiallisia reaktioita ovat: hapettuminen ja pelkistyminen (palaminen), protolyysi- eli protonin siirtoreaktiot (neutraloituminen), saostuminen, hajoaminen. Orgaanisessa kemiassa lisäksi: substituutio- eli korvautumisreaktiot, additio- eli lisäysreaktiot, eliminaatio- eli poistoreaktiot, kondensaatio eli lohkeaminen, hydrolyysi (saippuan valmistus) ja polymeroitumisreaktiot.

Keskeiset sisällöt(lähde opetusTV+OPS)

Opetettavat asiat / keskeiset sisällöt

- kemian merkitys energiaratkaisujen ja ympäristön kannalta
- kemiallisen reaktion symbolinen ilmaisu ja tasapainottaminen
- epäorgaanisten ja orgaanisten yhdisteiden reaktioita sekä niiden sovelluksia
- aineen häviämättömyys kemiallisessa reaktiossa ja sen yksinkertainen laskennallinen käsittely
- energian häviämättömyys kemiallisessa reaktiossa, sidosenergia ja Hessin laki

keskeiset sisällöt (jatkuu)

- kaasujen ominaisuudet ja yleinen tilanyhtälö
- reaktioiden tutkiminen kokeellisesti, titrausanalyysimenetelmänä, tutkimustulosten käsitteleminen, tulkitseminen ja esittäminen
- Energianmuutokset kemiallisessa reaktiossa
  - endo- ja eksotermiset reaktiot
  - entalpia – kuvaajat
- KE 5 → Reaktionopeus ja siihen vaikuttavat tekijät

Kurssin tavoitteet

Kurssin tavoitteena on, että opiskelija

- osaa käyttää ja soveltaa reaktioihin liittyviä käsitteitä jokapäiväisen elämän, ympäristön, yhteiskunnan ja teknologian ilmiöissä
- osaa tutkia kokeellisesti ja erilaisia malleja käyttäen reaktioihin liittyviä ilmiöitä
- ymmärtää aineen ja energian häviämättömyyden merkityksen kemiassa.

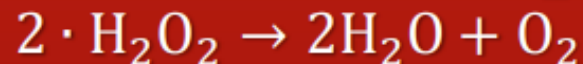
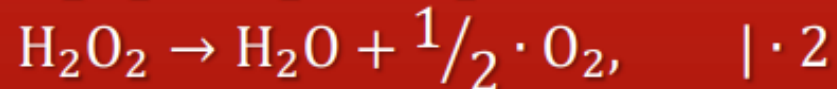
Matemaattinen osa

Matematiikka ei ole vaikeaa

Esimerkki vetyperoksidin hajoaminen vedeksi ja hapeksi:

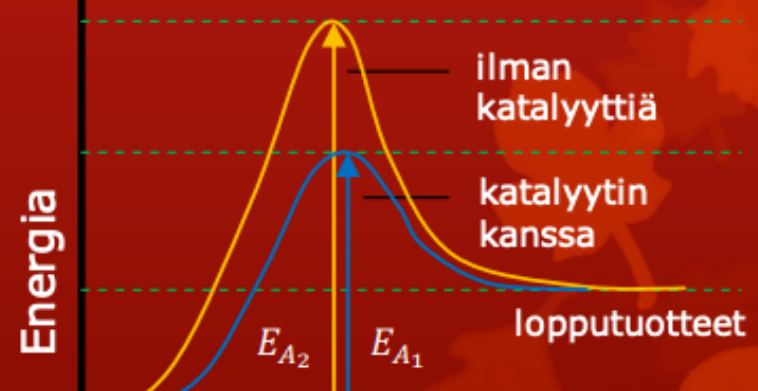
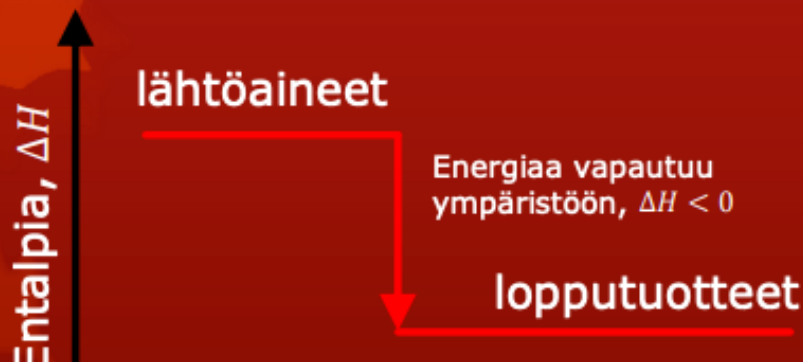

REAKTIOYHTÄLÖ

TASAPAINOTETTU
REAKTIOYHTÄLÖ

Kuvaajien tulkintaa KE 3 ja KE 5

Laskennallisuus & matemaattisuus

Yhtälöparien ratkaisemista

$$\begin{array}{lcl} x + y = 10 & & y = 10 - x \\ 2 \cdot x + 3 \cdot y = 27,4 & \longrightarrow & 2x + 3(10 - x) = 27,4 \end{array}$$

Nyt yhtälöparin muuttujat eivät ole x ja y , vaan:

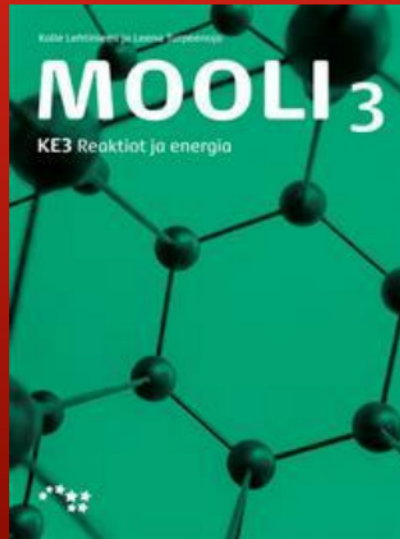
$$\begin{array}{l} V(\text{etaani}) + V(\text{propaani}) = 10,0 \text{ cm}^3 \\ 2 \cdot V(\text{etaani}) + 3 \cdot V(\text{propaani}) = 27,4 \text{ cm}^3 \end{array}$$

Välitehtävinä tehtävät 6 ja 9.

□ Aloitamme kappaletta yksi

1. Kemiallisen reaktion perusteita

Kurssikirja, Mooli 3 OTAVA

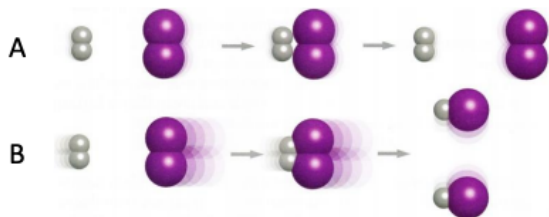
1.1 Miksi kemiallinen reaktio tapahtuu

Miksi reaktio tapahtuu?

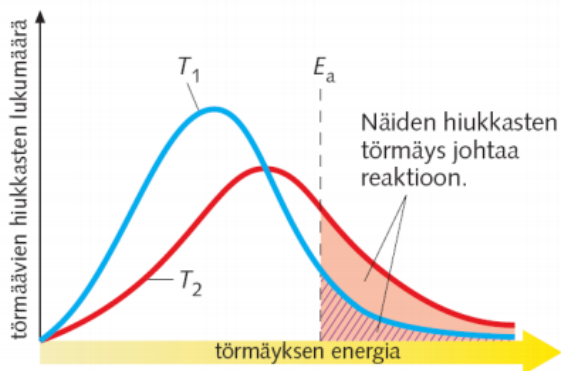
REAKTIOT JA
ENERGIA, KE3

Miten kemiallinen reaktio tapahtuu? Törmäysteoria

Kemiallinen reaktio voi tapahtua vain silloin, kun lähtöainemolekyylit, -atomit tai -ionit törmäävät toisiinsa riittävän voimakkaasti ja törmäys osuu oikeasta suunnasta molekyylin, atomin tai ionin reaktioherkkään kohtaan.

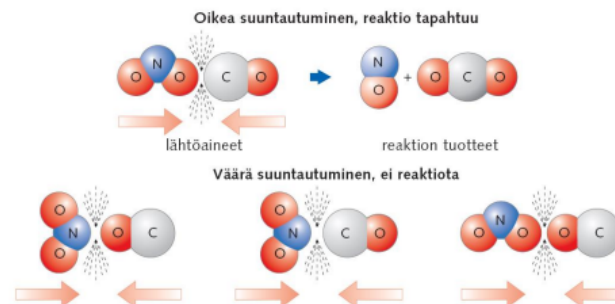

- A: Lähtöaineet liikkuvat liian hitaasti, eli niiden liike-energia on pieni → törmäys on kimmoisin ja reaktiota ei tapahdu.
- B: Lähtöaineet liikkuvat nopeasti, liike-energia on suuri → jos törmäys osuu oikeaan kohtaan, tapahtuu reaktio.

T_1 ja T_2 kuvaavat lämpötiloja ja E_A ns. aktivoitumisenergiaa.

Siis milloin kemiallinen reaktio tapahtuu?

Havaitaan, että kemiallisen reaktion edellytyksiä ovat:

- Reaktiokykyiset lähtöaineet
- Oikea suuntautuminen
- Riittävä törmäysenergia eli riittävän korkea lämpötila

Määritelmä, kemiallinen reaktio:

Kemiallinen reaktio on tapahtuma, jossa ¹⁾ensimmäisessä vaiheessa lähtöaineiden sisäiset sidokset katkeavat ja ²⁾tämän jälkeen hiukkaset sitoutuvat uusilla kemiallisilla sidoksilla samalla, kun atomit järjestyvät uudelleen muodostaen reaktiotuotteita. Toisin sanoen syntyvät reaktiotuotteet ovat eri aineita kuin lähtöaineet.

→ Ovatko olomuodon muutokset kemiallisia reaktioita? Vertaa heikkojen ja vahvojen sidosten katkeamista ja uusien syntymisiä.

Kemiallisessa reaktiossa ainetta ei häviä → **Aineen häviämättömyyden laki.**

Huomautus Muista 1.-kurssilta, että sidoksen katkaisemiseen tarvitaan aina energiaa (endoterminen vaihe) ja vastaavasti sidoksen muodostuminen vapauttaa aina energiaa (eksoterminen vaihe).

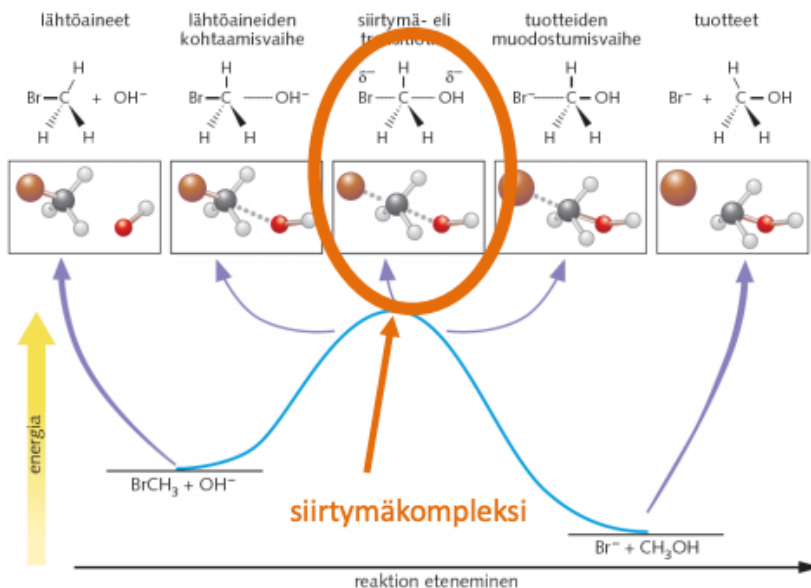
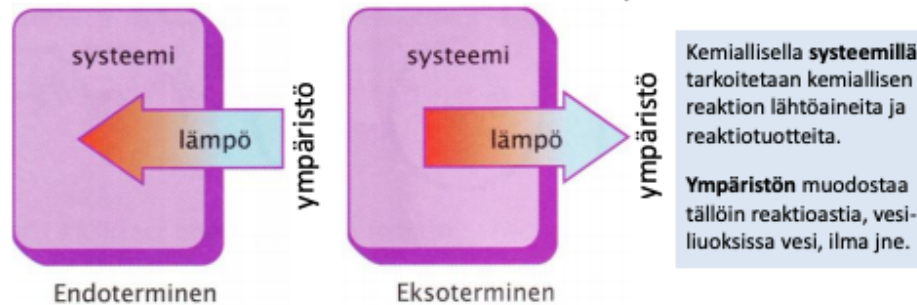
Vahvat sidokset

- Ionisidos
- Metallisidos
- Kovalenttinen sidos

Heikot sidokset

- Ioni-dipoli-sidos
- Dipoli-dipoli-sidos (vetysidos erikoistapauksena)
- Dispersiovoimat (van Der Waals, Londonin voimat)

Ekso- vai endoterminen reaktio

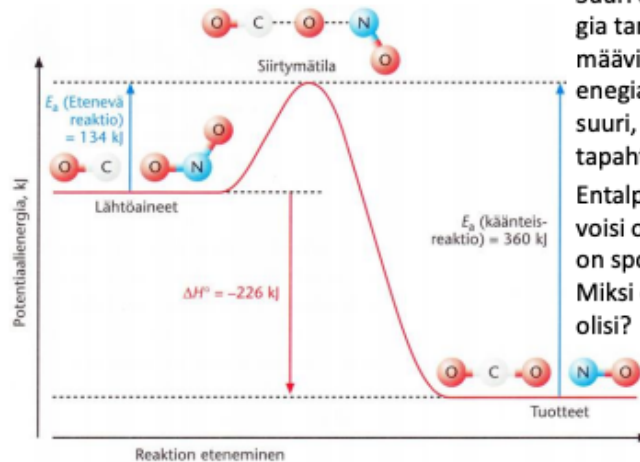
Sidosten katkeaminen on aina energiaa sitova eli endoterminen vaihe. Uusien *sidosten muodostuminen* puolestaan aina vapauttaa energiaa eli tämä on eksoterminen vaihe.

→ Kemialliseen reaktioon liittyvä kokonaisenergian muutos voidaan siis ajatella näiden kahden vaiheen summana.

Aktivoitumisenergia

Määritelmä, aktivoitumisenergia:

Aktivoitumisenergia E_a on pienin energia, joka reaktion lähtöaineilla on oltava, jotta reaktio voi tapahtua. Energiakaaviossa E_a on *siirtymätilan energian* ja *lähtöaineiden energian erotus*. Aktivoitumisenergian suuruus on kullekin reaktiolle tyypillinen ja aina positiivinen.

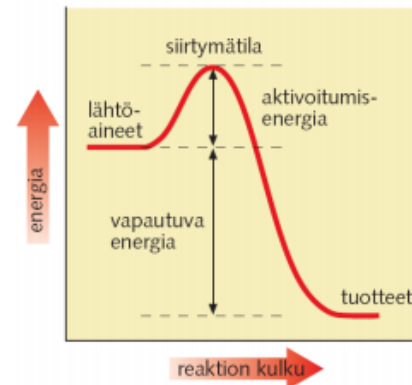

Suuri aktivoitumisenergia tarkoittaa, että törmäävien hiukkasten liike-energian on oltava hyvin suuri, jotta reaktio voisi tapahtua.

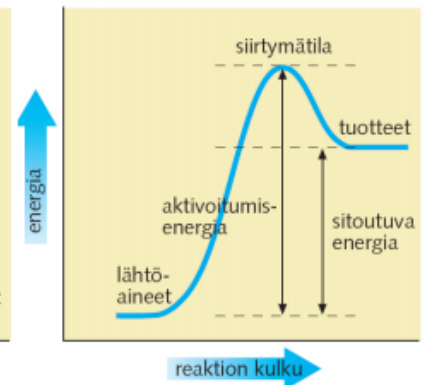
Entalpia $\Delta H^\circ < 0$, joten voisi olettaa, että reaktio on spontaani.

Miksi ei ole? Entä jos olisi?

A eksotermisen

B endotermisen

Entalpia H

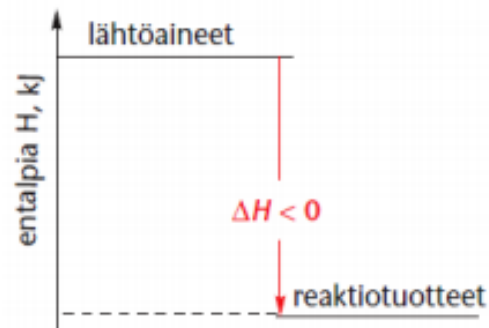
Määritelmä, entalpia H "lämpösisältö":

Entalpia kuvaa aineen sisäenergiaa vakiopaineessa. Entalpia koostuu sidosten potentiaalienergiasta ja hiukkasten liike-energiasta.

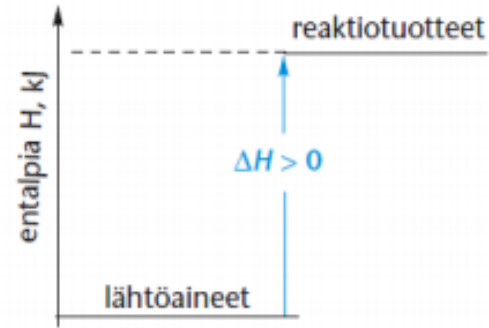
Reaktion entalpiamuutoksella eli lämpösisällön muutoksella, merkitään ΔH , tarkoitetaan reaktiotuotteiden ja lähtöaineiden entalpia-arvojen erotusta, eli

$$\Delta H = H_{\text{reaktiotuotteet}} - H_{\text{lähtöaineet}} = H_{\text{lopputila}} - H_{\text{alkutila}}$$

Plus- vai miinusmerkkinen

Eksotermisen reaktion energiakaavio. Entalpia pienenee ja energiaa vapautuu.

Endotermisen reaktion energiakaavio. Entalpia kasvaa ja energiaa sitoutuu.

Eksotermisen reaktion entalpian muutoksen etumerkki on $-$. Miinusmerkki ilmoittaa, että energiaa vapautuu.

Endotermisen reaktion entalpian muutoksen etumerkki on $+$. Plusmerkki ilmoittaa, että energiaa sitoutuu.

Spontaani reaktio

Määritelmä, spontaani reaktio:

Sanotaan, että reaktio on *spontaani*, eli tapahtuu ilman ulkoista energiaa, jos reaktion tapahtuessa systeemin kokonaisenergia pienenee.

Mikä on systeemi? **Mikä on kokonaisenergia?**

Kokonaisenergialla tai oikeammin energian muutoksella kuvataan systeemiin tuodun ja systeemin antaman energian välistä erotusta. Mikäli erotus on negatiivinen, niin systeemi tekee työtä ympäristölle tai luovuttaa lämpöä ympäristölle (tai valoa). Vastaavasti, jos erotus on positiivinen, niin ympäristö tekee työtä systeemille tai luovuttaa lämpöä systeemille.

Systeemistä vapautuva energia havaitaan siis lämpönä tai valona tai entropian kasvuna. (Mitä on entropia?)

Kemiallisen reaktion spontaanisuus tietyssä lämpötilassa siis riippuu kahdesta pyrkimyksestä:

1. Kemiallisen systeemin pyrkimys energiaminimiin
2. Kemiallisen systeemin pyrkimys sellaiseen suuntaan, jossa sen epäjärjestys eli entropia kasvaa

Entropia S

Määritelmä, entropia:

Entropia $\rightarrow$ systeemi = reaktio + ympäristö!

Entropia S on ns. tilafunktio, joka kuvaa systeemin epäjärjestystä. Spontaanin reaktion seurauksena systeemin epäjärjestys kasvaa.

Esimerkiksi kaasu pyrkii leviämään kaikkialle säiliöön, kotona vaatteet leviävät pitkin poikin lattialle, olomuodon muutokset...odottaako meitä lopulta ns. lämpökuolema. $\rightarrow$ Termo-dynamiikan toinen pääsääntö.

tapahtuma	entropian muutos	ΔS :n etumerkki	esimerkkejä
sulaminen	kasvaa	+	$\text{H}_2\text{O(s)} \rightarrow \text{H}_2\text{O(l)}$
höyrystyminen	kasvaa	+	$\text{H}_2\text{O(l)} \rightarrow \text{H}_2\text{O(g)}$
tiivistyminen	pienenee	-	$\text{H}_2\text{O(g)} \rightarrow \text{H}_2\text{O(l)}$
kiinteän aineen liukeneminen	kasvaa	+	$\text{NaCl(s)} + \text{H}_2\text{O(l)} \rightarrow \text{Na}^+(\text{aq}) + \text{Cl}^-(\text{aq})$
aineen saostuminen	pienenee	-	$\text{Ca}^{2+}(\text{aq}) + \text{CO}_3^{2-}(\text{aq}) \rightarrow \text{CaCO}_3(\text{s})$
aineen hajoaminen esimerkiksi lämmön vaikutuksesta	kasvaa	+	$2 \text{NaHCO}_3(\text{s}) \rightarrow \text{Na}_2\text{O(s)} + \text{H}_2\text{O(g)} + 2 \text{CO}_2(\text{g})$

Kun tiedetään lähtöaineiden ja reaktiotuotteiden entropia-arvot (miten mitattu?) voidaan kemiallisen reaktion entropiamuutos ΔS laskea samalla tapaa kuin entalpiamuutoksen ΔH tapauksessa.

$$\Delta S = S_{\text{reaktiotuotteet}} - S_{\text{lähtöaineet}} = S_{\text{lopputila}} - S_{\text{alkutila}}$$

Gibbsin energiamuutos

Määritelmä, reaktion spontaanisuus ja Gibbsin energiamuutos:

Reaktio on spontaani tietyssä lämpötilassa ja paineessa, kun sen Gibbsin energiamuutos

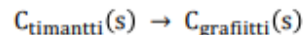
$$\Delta G = \Delta H - T\Delta S$$

on negatiivinen. Vastaavasti jos $\Delta G > 0$, niin reaktio ei ole spontaani.

	$\Delta H < 0$	$\Delta H > 0$
$\Delta S > 0$	spontaani kaikissa lämpötiloissa	riippuu lämpötilasta
$\Delta S < 0$	riippuu lämpötilasta	ei koskaan spontaani

Huomautus Luonnossa spontaanisti tapahtuvilla muutoksilla on pyrkimys energiaminimiin ja entropiamaksimiin.

Esimerkki (wikipediasta) Reaktion

Gibbsin energiamuutos on negatiivinen ja siten spontaani, kun $T = 25^{\circ}\text{C}$ ja $p = 1 \text{ atm}$. Kuitenkin, vaikka spontaani, reaktio on niin hidas, että sitä ei voi havaita. Huomaa, että reaktion termodynaaminen spontaanisuus ei määrää reaktion nopeutta.